

Kertész Imre / CANETTIT FORDÍTANI

Hölgyeim és Uraim, előre kell bocsátanom, hogy a cím megtévesztő. Mindenek előtt is önmagamot tévesztettem meg vele. Amikor azt a megtisztelő feladatot kaptam, hogy Canetti egyik magyar fordítójaként én is vállaljak részt a szerzőnk tiszteletére tartott szimpóziumon, eleinte arra gondoltam, hogy a Canetti-szöveg magyarításának nehézségeit fogom Önök előtt ecsegtetni. Mert bizony ilyen nehézségek bőven akadnak. Goethe azt mondja – jó lenne szó szerint idézni, ehhez azonban most rengeteg könyvet kellene átlapoznom –, hogy a fordításon mindig érződjön a szöveg idegenszerűsége. De ha elfogadjuk is ezt a bölcs tanácsot, akkor is könnyen kerülünk olyan konfliktusba, hogy egy egyszerű német stiliztát esetleg rossz magyar nyelven szóltatunk meg. Elvégre a világirodalom nagy műveit a fordító szeretné szervesen átültetni a magyar kultúrába, úgy, hogy ott is megteremje gyümölcseit, ha zamatuk az új földben, a más éghajlat alatt némi változáson megy is keresztül. A kérdés az, van-e benne annyi életerő, hogy új helyén is meghonosodjon.

Mondom, ilyen problémákkal szándékoztam Önök elé állni. A fordító illedelmes, alázatos és némileg korlátozott helyzetéből latolgatni Canetti esélyeit a magyar szellemi életben. De hát éppen ez veti fel a megkerülhetetlen kérdést: milyen is ez a szellemi élet? Létezik-e még egyáltalán, miután évtizedeken keresztül meggyalázták, megosztották, felszámolták és meghasonlásba kergették? Igen: nem beszélhetek Elias Canettiről anélkül, hogy nyomban fel ne ébredjen bennem az aránytalanság, az inkompenzabilitás érzése. Valamint a gyászé.

Kérem, bocsássanak meg nekem. Dehogy akarom én elrontani ezt az irodalmi ünnepséget, amit szerzőnk tiszteletére rendezünk. Csupán emlékeztetni szeretném Önöket, Hölgyeim és Uraim, hogy – legalábbis Európa e keleti tájain – még sokáig nem fogunk ünnepelhetni gyász nélkül, s hogy éppen az irodalom feladata, hogy ezt a gyászt ébren tartsa.

Mit is gyászolok én elsősorban, Canetti *Das Augenspiel* című regényének fordítása közben? Nemrég épp e helyen hallottam egy kitűnő előadást *Wien als Literaturstadt* („Bécs mint irodalmi város”) címmel. Mialatt elmondta, meglehet, maga az előadó is gyászolta Bécs mint irodalmi város elmúltát. De – s micsoda paradoxon is ez! – talán még a bécsi irodalmár sem érezheti annyira elevenbe vágónak, mondhatni annyira egzisztenciálisnak ezt a gyászt, mint amilyenek ez innen, Bécestől keletre, valószínűleg jónéhányunk szemében látszik. S kivált a mögöttünk álló negyven esztendőt tekintve.

Elhangzott június 1-én, a budapesti Osztrák Kulturális Intézet által rendezett Canetti-szimpóziumon.

Ha boldogabb égtájakon netalán kételyek merülnének fel a kultúra vitális, életfenntartó értékeit illetően, erre itt, Kelet-Európában kell keresni a cáfolatot. Szárműzetésében és mélységes elhagyatottságában a kelet-európai értelmiségi utolsó menedékként kapaszkodott az európai műveltségbe, miközben gyakran nem csekélyebb veszedelmek fenyegették, mint Orwell hőstét, a kuckójában titkon könyvet olvasó Smith-t. Gyakran gondolok erre a képre, mialatt Canettit fordítom. A fordító óhatatlanul dialógusba kerül az íróval, akit fordít. Canetti meg az én esetemben ez a dialógus természetszerűen teljesen egyoldalú: én szakadatlanul figyelek rá, ő azonban nem fog meghallgatni engem, már csupán azért sem, mert nem érti a nyelvemet, amelyen írok. Ne értsenek félre, nem a személyemet akarom ezzel előtérbe tolni; csupán jelezni valamit, azt, hogy nemcsak az ész nem egyetemes, miként pedig a maga idején Hegel posztulálta, de nem egyetemes a kultúra sem. Van a nyelvnek egy sajátos aspektusa, Hölgyeim és Uraim: a pusztá ábrázolás, a nyelvnek a megjelenítésre való szuverén felhasználása, vagyis az *objektíválás* tulajdonképpen *hatalom*. Mágikus hatalom természetesen, de szellemformáló tényezővé, tehát valóságos hatalommá is válhat. Ezt a hatalmat, és ezzel számot kell vetnünk, elsősorban a nagy nyelvek művelői birtokolják. De ezzel még csak meg sem közelítjük a kulturális hegemonia kérdését. Régi álmom, hogy egyszer olyan európai szellemtörténetet olvashassak, amelyet az *objektíváláshoz való jog* szemszögéből írt meg a szerzője.

És mégis: volt ebben a térségben egy szellemi pillanat, amikor az egyetemesség létezni, már-már szinte működni látszott. Utólag visszatekintve, vagy ahogyan mondani szokás: „történelmi távlatból” ez nyilvánvaló dolog. Nemrég egy könyvet lapozgattam: a régi Czernowitzról láttam benne képeket. Itt született Paul Celan, itt járt – jól figyeljenek: – egyetemre. „Es war eine Gegend – írja –, in der Menschen und Bücher lebten.” („Olyan vidék volt ez, ahol emberek meg könyvek éltek.”) Előbb azonban leszögezi: „Die Landschaft, aus der ich zu Ihnen komme, dürfte den meisten von Ihnen unbekannt sein”. („Az a táj, ahonnan Önökhöz érkezem, a legtöbbször számára alighanem ismeretlen.”) Valóban: hová lett Czernowitz? Maga Celan felel meg rá, ekképpen: „...diese nun der Geschichtslosigkeit anheimgefallene ehemalige Provinz der Habsburgermonarchie...” („...e történelemnélküliségnek áldozatul esett egykori provinciája a Habsburg monarchiának...”) Nevek tolnak eszembe: a galíciai Brodyban született Joseph Rothé, a Budapesten született Theodor Herzlé, a Fiumében született Ödön von Horváthé, a bulgáriai Ruszcsukban született Elias Canettié... Néha rémülten gondolok arra, hogy ismernék-e ma

egyáltalán Franz Kafka nevét, ha Prágában csehül írta volna műveit?

Mi adja az egyetemességnek e pillanatnyi látszatát? A nyelv, a stílus, a történelem? Nyilván mindhárom. Ám nem egyidejűleg. A bukás, a széthullás előérzete már a katasztrófa beállta előtt tisztán kirajzolódik, a világpolgári nagy stílus viszont még a történelmi vég után is fennmaradt, sőt Musilban valószínűleg a csúcspontjára hágott. A nyelv azonban közben az apokalipszis kakofóniájába hullott. „Sie musste hindurchgehen durch ihre eigenen Verantwortlichkeiten, hindurchgehen durch furchtbares Verstummen, hindurchgehen durch die tausend Finsternisse totbringender Rede” – mondja megint csak Celan. („Keresztül kellett mennie a válaszra való saját képtelenségén, keresztülmennie a félelmes elnémuláson, keresztülmennie a halált hozó beszéd ezernyi sötétségein.”)

Elias Canetti személyében voltaképpen egy nagy generáció beteljesítő, de talán utolsó művészt ünnepelehetjük. Ő még „Literaturstadt”-ként élhette meg Bécsset. A felszín alatt – vagy fölötté már? – ugyan a pokol lávája fortyogott, de a város, mintegy automatikusan, még őrködött hivatásán. Érdemes lenne egyszerűen behatóan tanulmányozni a kérdést, hogy Bécs szel-

lemi hivatása szükségszerűen ért-e véget történelmi hatalma felbomlásával, vagy egyszerűen csak feladta ezt a hivatást, önként lemondott róla. Ha így lenne, rosszul tette. Egy város, akárcsak egy ember, nem élhet komoly életet hivatás nélkül. A hivatás pedig egyszerűs mind szellemiséget jelent. Meg kell itt jegyeznem, hogy ez a térség, a „Donauraum”, ahogy a németek nevezik, állott már keleti befolyás alatt is, és se Konstantinápoly, se Moszkva nem bizonyult számára a kultúra kapujának, mint ahogyan Bécs, mindennek ellenére, mégiscsak az volt.

A *Das Augenspiel* Canettije hamarosan menekülni kénytelen Bécsből; tíz évvel később Celan ugyanoda, Bécsbe menekül. Tudjuk, Celan aztán Párizsba vette útját, Canetti pedig Zürichben él.

Hölgyeim és Uraim, lassan a mondanivalóm végére érek. Szememre vethetik, hogy többet kellett volna foglalkoznom azzal, amit ígértem: hogy ugyanis mit jelent Canettit fordítani. Én azonban úgy érzem, mindvégig erről beszéltem. Mint már említettem, a kultúra nem egyetemes. Jól kell ismernünk vágyainkat, hogy pontosan tudjuk, miről kell lemondanunk. Kelet-Európában Canetti *Das Augenspiel*-jét fordítani éppen ezért talán élvezetes, de bizony eléggé fájdalmas mesterség.

Szilágyi Ákos / GYÖNYÖRÖK KERTJE

[RÉSZLET]

BÁRKI

bírd ki, édesem, Bárki!
véget nem érek, ne várd ki!
légy bárdolatlan! most bárd ki!
hántsd le rólam e burkot!

fejem lélekig lékeld,
ahol az ég már kékell,
nem kell e földi kellék,
nekem csak az a kék kell!

szikrázik azúr húrja,
azt hiszem, ez az úr – jó!
rezeg, ahogy az Úr jó,
s árját szívébe zárja

rakd ki, édesem, Bárki,
szűrömet innen, ne várd ki!
lehetőségem is zárd ki,
mert még újra bezörget!

íme a lény! csak bőrke,
valaminek a burka –

ezért e sok *calembour*,
ugorj már, nézd, az úr kék!

bírd ki, édesem, Bárki!
nekem Benned az úr kell!
ó, csak én lennék kinn már!
– türelem! látod – tűrlek!

és kinyílnak a zárkák,
és kiürülnek az árkok,
nyílnak barakkok, torkok,
markok ernyednek hurkok

s mind, ki odalenn turkál,
a fényre kibotorkál,
ugrik, kigurul, tarkáll,
jönnek – s egyre több tér kell

várd ki, édesem, Bárki,
várd ki, legyen akárki!
akár az ég, akár kő,
akár az országút árka!

FELTÁMADÁS

fény csillan ama bárdon,
ferdén esik rá, bordón,
csorog alá a bordán –
már csak az Anya van térden

s ráfordul az őr mordan:
„téged megölni érdem!
átjárja szived dárdám,
mire vársz? – kardommal kérdem”

szeme húsvéti barka,
s bámul rá, mint a birka –
nem jön el érte a bárka,
íme megölheti bárki

miközben szegény horkol,
nyakára kötelet hurkol:
„istenkém, ez még nem kor!” –
minek is öli meg akkor?

erre ő sirásban tör ki:
„dehiszen véres a torka!”
– „tör be! – tévedés!! – tör ki!” –
horkan, de ott már tor van

ti életére törtök,
s repülnek is a torták!
nézd, ma még csak csütörtök,
föltámadhatsz, ha voltál!

s ő, ha itt van az orkán,
átdugja nyakát hurkán,